

VINTERKRIGETS EFTERMÅLE

Av fil. dr ALF ÅBERG

I DESSA dagar för nu tjugo år sedan blev Finland på ett svekfullt och oprovocerat sätt överfallet av Sovjetunionen. Det är knappast för mycket sagt, att de hundra dagarnas vinterkrig betydde en utrikespolitisk och försvarspolitisk väckelse för vårt folk. De ryska bomberna över Helsingfors den 30 november 1939 krossade alla varmt omhuldade illusioner att Norden skulle kunna leva neutralt och fredligt utanför världsbranden. Vinterkriget utlöste en storm av hänförelse för vårt tappert kämpande broderfolk. Finlandshjälpen växte fram som en spontan folkrörelse, och från nästan alla politiska läger gick frivilliga ut i kriget. Men Finlandsfrågan blev också en samvetsak för många, och det kändes som en förödmjukelse för dem, när regeringen i februari 1940 offentliggjorde sitt beslut att inte sända någon aktiv militär hjälp över Bottenhavet. Under denna känslomättade tid växte det fram ett medvetande om obrottslig nordisk solidaritet, som under de följande krigsåren ytterligare skulle fördjupas och aktiviseras.

Vinterkriget visade oss på nytt,

att det folk som väljer att slåss för sin frihet och sitt land i första hand måste lita till sina egna resurser. Först sedan det demonstrerat sin förmåga att bjuda angriparen motstånd kan det hoppas på hjälp utifrån. Så blev vinterkrigets primära lärdom denna, att det i alla samhällsklasser väckte en spontan förståelse för att vårt land behövde en stark försvarsberedskap.

Sedan mitten av 1930-talet hade Finland medvetet orienterat sig mot Norden och anslutit sig till den skandinaviska neutralitetspolitiken. Det förekom en viss diplomatisk samverkan mellan de nordiska länderna, men så långt som till ett försvarsförbund hade man inte nått. Mellan Sverige och Finland fördes det med utrikesminister Rickard Sandler som drivande kraft förhandlingar om Ålandsöarnas befästande. Som Erik Lönnroth visat i sitt väldokumenterade arbete om »Den svenska utrikespolitikens historia 1919–1939» (Norstedts, 1959), var det fältmarskalken Gustaf Mannerheim, som ursprungligen år 1934 väckte debatten i Ålandsfrågan. Han ville befästa öarna för att därigenom trygga transportvä-

garna mellan de båda rikena i händelse av krig. När Sandler år 1938 lade fram sin s. k. Stockholmsplan om ett gemensamt finskt-svenskt försvar av öarna, var hans motiv i första hand att säkra Finlands neutralitet och nordiska orientering vid en konflikt mellan Sovjetunionen och Tyskland. Stockholmsplanen föll i maj 1939 på grund av ryskt motstånd, och hela grunden för planen rycktes totalt undan, när den nazistiska och den kommunistiska stormakten den 23 augusti 1939 undertecknade sitt nonaggressionsfördrag i Moskva. Det enda kvardröjande resultatet av förhandlingarna var de förhoppningar om ett svenskt stöd i händelse av anfall, som Sandler genom sin Ålandspolitik kan ha väckt hos de finska förhandlarna.

Den tysk-ryska Moskvpakten fastställde vissa intressesfärer mellan de båda makterna. Tyskland avstod från varje strävan till inflytande i Finland, Estland, Lettland, Litauen och Bessarabien. Pakten innebar i realiteten att Sovjetunionen fick fria händer mot sina grannstater vid Östersjön. Genom att kalla hem tyskarna i de baltiska småstaterna, bekräftade Hitler att Sovjetunionen ämnade annektera dessa dittills fria, demokratiska riken. Av Finland skulle Sovjetunionen enligt överenskommelsen kunna begära gränslandet fram till Viborg och vidare delar av Petsamoområdet. Om Finland motsatte sig dessa krav, skulle Sovjetunionen

ha tillstånd att tillägna sig dessa områden med våld. För det fall erövringarna sträcktes längre in i Finland, skulle Tyskland vara berättigat att få kontroll över något område i sydvästra delen av landet; sannolikt avsågs därmed Ålandsöarna.

Den 1 september — nio dagar efter det Moskvpakten undertecknats — lät Hitler sina trupper överfalla Polen. Samma dag utfärdade de nordiska staterna — bland dem Finland — till innehållet likalydande neutralitetsförklaringar. Finland hade till all lycka en regering med starkt parlamentariskt underlag, främst bestående av agrarer och socialdemokrater. Statsminister var Aimo Cajander och utrikesminister den rätt labile Eljas Erkko. Regeringen hoppades trots alla hotfulla tecken att hålla Finland utanför kriget. Den 17 september — samma dag som de ryska trupperna ryckte in i östra Polen för att annektera sin del av landet — förklarade utrikeskommisarie Molotov, att Sovjetunionen i fortsättningen ämnade fullfölja sin neutralitetspolitik mot Finland. Detta uttalande mottogs med stor tillfredsställelse av den finländska regeringen.

Men snart mörknade det över vägen. I slutet av september och början av oktober tvingades de baltiska staterna under hot om krig att sluta s. k. ömsesidiga biståndspakter med Sovjetunionen, som fick rätt att på deras områden upprätta

militära flottbaser, flygplatser och garnisoner med ryska trupper. Fördragen undertecknades, medan starka ryska truppförband drogs samman vid de baltiska staternas gränser och stora grupper av ryska bombplan gjorde demonstrativa inflygningar över deras områden.

Den 5 oktober kom turen till Finland. Utrikeskommissarie Molotov inbjöd denna dag Finlands regering att sända utrikesminister Erkko eller någon annan delegat till Moskva »för underhandlingar om konkreta politiska frågor». Till regeringens fullmäktige utsågs dåvarande sändebudet i Stockholm J. K. Paasikivi. I sina mycket givande minnesanteckningar — »President Paasikivis minnen» (Bonniers, 1958) — har Paasikivi berättat om de överläggningar som han före Moskvaresan hade med fältmarskalk Mannerheim. Denne, som var djupt bekymrad över utvecklingen, hade uppmanat honom att slå in på en försiktig väg och undvika konflikt med Sovjetunionen. Han såg pessimistiskt på möjligheterna vid ett eventuellt krig och befarade att Finland skulle få ultimatum av samma slag som de baltiska småstaterna.

Den 11 oktober anlände Paasikivi till Moskva, och tre dagar senare mottog han av Stalin och Molotov ett memorandum med de ryska synpunkterna. För att säkerställa Lenings grads trygghet framställde Sovjetunionen en rad krav på finländskt territorium: gränsen på

Karelska näset skulle »i någon mån» förskjutas mot norr och nordväst, gränsbefästningarna på näset skulle slopas, och utöarna i östra delen av Finska viken, inklusive Hogland, skulle definitivt avstås. Som kompensation erbjöds Finland ett ödemarksområde i Öst-karelen. Dessutom önskade Sovjetunionen på 30 år arrendera Hangö med kringliggande skärgård som militär stödjepunkt och ankarplats. Två gånger begav sig Paasikivi till Helsingfors för att konferera med sin regering. Andra gången återvände han till Moskva i sällskap med finansministern Väinö Tanner, som deltog i slutförhandlingarna. Samarbetet mellan de båda männen tycks ha varit gott.

Den finländska regeringen var villig att avstå vissa öar i Finska viken, dock inte Hogland, samt ett mindre gränsområde, men de övriga kraven avvisades såsom oförenliga med Finlands neutralitet. Molotov förklarade sig villig att utbyta Hangö mot något annat område väster om Helsingfors, men ungefär samtidigt (den 31 oktober) offentliggjorde han de ryska kraven och förklarade att varje försök att fälla avtalet skulle vålla Finland »stor skada». Finland vägrade emellertid att avstå någon militärbas, och när ryssarna höll fast vid sina krav, strandade förhandlingarna den 13 november.

I sina memoarer har Paasikivi riktat en stark kritik mot sin regering för att den inte visade större

tillmötesgående mot ryssarna. Hans strävan gick ut på att undvika konflikt, eftersom övermakten var för stor. Paasikivi menar, att man genom eftergifter skulle ha nått en överenskommelse med Sovjetunionen och därigenom undvikit kriget. Gentemot detta resonemang har Hornborg med skärpa opponerat sig i sitt arbete »Det fria Finland 1917–1957» (Norstedts, 1957). Ännu när förhandlingarna bröts, hade ryssarna inte framfört något ultimatum utan endast förslag, säger han. Då förhållandet mellan de båda länderna var reglerat genom ett flertal fördrag med internationell giltighet, som förutsatte fredlig lösning av konflikter, var det fullt begripligt att Finlands ledande politiker inte ansåg sig ha skäl att räkna med ett omedelbart förestående krig. Till detta kommer en annan synpunkt, som Hornborg också förfäktar. För en småstat är det farligt att falla undan, eftersom eftergifter lätt frammanar nya krav och bryter den psykiska motståndskraften. Regeringens ståndpunkt var därför den enda försvarliga.

Sedan förhandlingarna avbrutits, handlade Sovjetunionen raskt. Den 26 november överlämnade Molotov en not till Finlands sändebud i Moskva, i vilken han klagade över att ryska trupper beskjutits med artilleri vid Mainila by på Karelska näset. Finlands regering förnekade uppgifterna och föreslog en opartisk undersökning, men förslaget lämnades utan beaktande. Den 28

november uppsade Sovjetunionen den gällande icke-angreppspakten. Följande dag bröt den de diplomatiska förbindelserna med Finland, och den 30 november gick den röda armén utan krigsförklaring till anfall längs hela gränsen.

Sovjetunionens avsikter mot Finland har aldrig blivit klarlagda, men vissa fakta talar sitt tydliga språk. Dagen efter krigsutbrottet tillsatte Sovjetunionen för Finlands räkning en marionettregering, som fick sitt säte i det av ryssarna besatta Terijoki alldeles vid gränsen. Den gamla revolutionären O. V. Kuusinen blev chef för denna Nordens första Quislingregering, som länge blev ett hinder för alla fredsunderhandlingar, eftersom Sovjetunionen inte ville erkänna någon annan statlig finländsk myndighet. Planen hade av allt att döma varit länge och omsorgsfullt förberedd. Den till Sverige avvikne sekreteraren i Finlands kommunistiska parti Arvo Tuominen uppger i sina minnen, att han redan den 13 november fick befallning av Kominterns sekreterare Dimitrov att ofördröjligen bege sig till Moskva — av ordalagen att döma för att delta i regeringsbildandet. Trots upprepade order avreste han dock inte. För de flesta finländare stod det klart, att Sovjetunionen hoppades på en röd resning i Finland för att snabbt kunna annektera och bolsjevisera landet efter samma mönster som sedan med sådan framgång skulle tillämpas i de olyckliga baltiska småsta-

terna. Själve Paasikivi antecknade i sin dagbok att »i Kuusinen-regeringens skugga sökte Sovjetunionen erövra Finland och underlägga det sitt välde».

De ryska förhoppningarna om en kommunistisk resning i Finland kom dock helt på skam. Befolkningen slöt i stort sett enigt upp kring sin lagliga regering. Denna ombildades vid krigsutbrottet med Ryti som statsminister och Tanner som utrikesminister. Paasikivi, som tillhörde samlingspartiet, togs med i regeringen som opolitisk fackminister utan portfölj.

I likhet med de övriga nordiska länderna hade Finland tidigare försummat sin försvarsberedskap. Nu vid krigsutbrottet saknade man pansarvärnsvapen och luftvärnsartilleri. De inkallade reservisterna, som bildade huvuddelen av armén, måste till stor del rycka in i civila kläder. Det var inte bara i manskap som den ryska överlägsenheten var kolossal. Som Hornborg påpekar gällde detta också beväpningen: en rysk division hade 126 artilleripjäser mot 54 på en finsk division, 238 kulsprutor mot 116, 40–50 stridsvagnar mot inga. Den mycket omskrivna Mannerheimlinjen var inte någon modern fästningslinje utan bestod huvudsakligen av improviserade fältbefästningar. En del av de värnpliktiga hade inte fått någon utbildning. I krigets öppningsskede stod 12 finska divisioner under sin överbefälhavare mot omkring 50 ryska.

Det är tydligt att Sovjetregeringen underskattade sin motståndare till en början. Det lilla ensamma landet i norr hade visserligen vägrat att böja sig för de ryska kraven, men man räknade med att de röda arméavdelningarna med hjälp av kommunistiskt mullvadsarbete lätt skulle tränga fram mot landets centra och avsluta kriget på några veckor. Men »den röda arméns generalprov» utföll ganska illa. Den finska terrängen och taktiken ledde till att kriget i stor utsträckning utvecklade sig till en serie ödemarkstrider, där ryssarna inte kunde utveckla sin styrka. Medan finnarna hejdade den ryska offensiven framför Mannerheimlinjen, slog de i rörliga strider i gränsområdena de framryckande ryska divisionerna. Ödemarken, mörkret och snön kan endast delvis förklara de finska undret — ytterst bottnade det i en skicklig befälskår och ett utmärkt soldatmaterial. Man slogs offensivt, envist och beslutsamt. Överstelöjtnant B. G. Geijer, som blivit vinterkrigets svenske historiker, citerar i sin intressanta utredning om segern vid Tolvajärvi (i »Aktuellt och historiskt», Hörsta, 1956) ett typiskt uttalande av den finländske segerherren: »Den enda räddningen i detta, liksom i alla oklara och hopplösa lägen, var och är ett kraftfullt anfall på den närmaste fienden för att höja andan bland manskapet och få ett grepp om situationen.»

Medan de hårda striderna pågick

längs hela fronten, tog regeringen itu med att anskaffa vapen, ammunition och annan utrustning från utlandet. Hela världspressen följde Finlands ensamma kamp med sympati och beundran, men mest spontan var folkstämningen i Sverige. Det var också härifrån som Finland fick huvuddelen av sin moderna utrustning. Under kriget överlämnade Sverige inemot 85 000 gevär, 600 kulsprutor, 300 kanoner och mängder av ammunition förutom krigsviktiga varor och gåvor i riklig mängd. Sverige ställde också upp en frivilligkår, som enligt överstelöjtnant Börje Furtenbachs utredning (i »Aktuellt och historiskt», Hörsta, 1958) räknade inalles 8 260 svenskar, varav 460 yrkesmilitärer och över tusen man militär reservpersonal. Den hann dock först i krigets slutskede — och då endast delvis — insättas i det nordligaste avsnittet av fronten.

Den finländska regeringen gjorde också stora ansträngningar för att vinna aktiva bundsförvanter. Redan under de nordiska statschefernas möte i Stockholm den 18–19 oktober 1939 hade statsminister Per Albin Hansson meddelat utrikesminister Erkko, att Finland inte kunde påräkna något aktivt militärt stöd från Sverige. I början av februari 1940, när en ny rysk offensiv redan var under full utveckling mot de fåtaliga och dödströtta försvararna på Karelska näset, gjorde statsminister Tanner en ny framstöt i Stockholm om möjligheterna

att få reguljära hjälptrupper från Sverige. Vid ett sammanträffande på Kanslihuset den 13 februari med statsminister Hansson, utrikesminister Christian Günther och försvarsminister Per Edvin Sköld fick han besked om att regeringen inte kunde medge att svenska militära förband överfördes till Finland. Enligt vad Tanner berättar i sina minnen (»Finlands väg 1939–1940», Bonniers, 1950) hade statsministern framhållit, att om Sverige företog en intervention i Finland, skulle västmakterna avbryta förbindelserna med Sovjetunionen och Tyskland skulle anfälla de nordiska länderna.

Sista dagen av Tanners besök i Stockholm fick ett dramatiskt förlopp. Den 16 februari innehöll det Flyg-socialistiska partiets organ Folkets Dagblad en notis om Tanners besök i Stockholm och om Per Albin Hanssons negativa svar. En medlem av den finländska regeringen blev under kriget med orätt beskylld för att ha varit källan till denna notis. Enligt vad överste K. A. Bratt berättar i sina minnen (»I krigarens lovlige avsikt», Hökerbergs, 1952) var det i själva verket han som lämnade uppgiften. Denna hade han i sin tur erhållit genom en indiskretion av den Finlandsaktivistiske tjänsteförrättande generalstabschefen, generalmajor Axel Rappe d. y. Notisen utlöste en politisk aktion. Samma dag utfärdade nämligen statsminister Hansson på regeringens vägnar en kommu-

niké, som i snäva ordalag meddelade att regeringen avslagit Tan-ners hemställan. Kommunikén ledde i sin tur till den s. k. februari-krisen 1940, vars förlopp utretts av docent Olle Nyman (i »Statsvetenskaplig Tidskrift» 1953).

Den svenska regeringens kommuniké blev ogynnsamt mottagen i Finland. Mannerheim hävdar sålunda i sina »Minnen» (II. Norstedts, 1952), att den försvårade möjligheterna att uppnå en dräglig fred. Också i Sverige väckte kommunikén stark kritik. Man klagade över att den var snävt och kyligt formulerad och att den inte gav uttryck åt regeringens positiva vilja att främja frivilligrörelsen för Finlands sak. Den samvetsnöd, som många erfor inför broderlandets öde, kändes ännu bittrare inför regeringsdeklarationens negativa innehåll. Statsminister Hansson hade själv utformat kommunikén, som vittnade om hans okänslighet inför Finlandsopinionen och hans bristande förståelse för alla frågor som låg utanför det inrikespolitiska planet. En förtroendekris mot honom personligen var av presskommentarerna att döma under uppsegling.

I detta upprörda läge ingrep kung Gustaf V genom ett uttalande vid extra konselj den 19 februari. Han talade om hur han med största beundran följt broderlandet Finlands hjältemodiga kamp mot övermakten, och hur Sverige från början genom frivilliga och på mångfaldigt annat sätt sökt hjälpa detta

land. Med sorg i hjärtat hade han dock efter moget övervägande kommit till den uppfattningen att Sverige icke borde göra någon militär intervention i Finland. Om så skedde, skulle Sverige nämligen löpa de största risker att bli indraget i stormaktskriget och skulle då icke heller bli i stånd att ge Finland det bistånd, som det så väl behövde och som vi även i fortsättningen var beredda att ge med varmaste hand.

Som Olle Nyman visat, tillkom denna kungens diktamen fullt frivilligt och var inte inspirerad från någon av ministärens medlemmar. Den fick omedelbart en gynnsam verkan på opinionen. Förtroendekrisen avvärdades. Kungen hade sagt, vad ett nästan enhälligt folk tänkte och kände. I sak var den emellertid lika avvisande som regeringskommunikén. Tanner konstaterar också med bitterhet, att kungens diktamen kunde mildra men inte upphäva verkan av den förra utan tvärtom utgjorde en bekräftelse på den.

Tanner ansåg att Sverige i detta läge hellre hade bort tåga för att inte förvärpa Finlands ställning, men den svenska utrikesledningen önskade med denna förklaring rensa luften och göra slut på falska förhoppningar, som bara fördröjde och försämrade freden. Den 25 januari hade utrikesminister Günther genom Sovjetunionens sändebud i Stockholm, madame Kollontaj, erbjudit Sveriges medling i

striden. Han fick till svar att Sovjetunionen i princip var beredd att förhandla med regeringen Ryti; svaret innebar att Terijokiregeringen hade fallit.

Fredsförhandlingarna kunde börja, samtidigt som den ryska offensiven på näset rullade framåt. Den 11 februari bröt ryssarna genom fronten vid Summa, och anfallen koncentrerades mot nyckelfästningen Viborg. Vid slutet av februari var det finska försvarssystemet desorganiserat, men motståndet hölls uppe, trots att försvararna drog sig tillbaka, Viborg stannade i finsk hand.

I krigets slutskede kom ett erbjudande om hjälp från västmakterna, vilket fördröjde freden. Det var den mångomtalade expeditionskår, som man börjat sätta upp i Frankrike i början av mars och som Storbritannien beslöt att stödja. Enligt planen skulle 50 000 frivilliga landstiga i fyra norska hamnar den 20 mars. Planen föll i första hand på att Sverige och Norge vägrade att medge transitering av trupperna. Denna vägran framkallade bittra kommentarer i Finland, men var helt i linje med de båda regeringarnas politik. Planen var dessutom orealistisk, trupperna var dåligt utbildade och hjälpen skulle under alla omständigheter ha kommit för sent.

Den 7 mars begav sig Ryti och

Paasikivi till Moskva för att diskutera fredsvillkoren, och den 12 mars fick de regeringens fullmakt att underteckna dem. Freden, som blev officiell den 13 mars, var fruktansvärt hård. Sydöstra Finland med Viborg, Kexholm och Sordavala måste avträdas liksom fem öar i Finska viken och ett stort ödemarksområde längs gränsen. Hangö skulle dessutom utarrenderas som militärbas till Sovjetunionen på 30 år.

Finland hade kämpat färdigt. Ammunitionen var i det närmaste slut, och inga reserver fanns att tillgå. Förlusterna var oerhörda: 67 000 fallna och sårade av den kvarts miljon man som stått vid gränsen. Ryssarna hade förlorat omkring 250 000 i döda och sårade. Bättre än Hornborg kan ingen sammanfatta detta exempellösa vinterkrig: »Den 30 november 1939 kunde ingen statsman ha bjudit Finland annat än undergång med ära. Något annat alternativ tycktes inte tänkbart. Utan att darra på handen tog Finland emot sin lott. Och landet räddade livet, mot all sannolikhet och allt förnuft. Därför var vinterkriget, trots det tunga offer det bragte, i högre bemärkelse för Finland ett segerrikt krig.»

Kriget var slut, men dess verkningar skulle leva kvar, och den bittra freden skulle finna utlopp i nya förhoppningar och nya strider.